

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI

9/2024

Научный вестник Бухарского государственного университета
Scientific reports of Bukhara State University

9/2024

MUNDARLIJA *** СОДЕРЖАНИЕ *** CONTENTS		
TILSHUNOSLIK *** LINGUISTICS *** ЯЗЫКОЗНАНИЕ		
Бушуй Т.А.	Краудсорсинговый словарь туристических терминов	4
Фалеева Е.В.	Лексические инновации и их семантические типы в современных словарях английского языка	10
Xazratova I.F.	O'zbek va ingliz tillarida "adolat" konseptining etimologik va kulturologik tadqiqi	15
Salimova D.F.	O'zbek bolalarida yangi so'z o'zlashtirish jarayoni tadqiqi	19
Safarova O.M.	Farmatsevtika terminining shakllanishi	23
Odilova N.N.	Ertak va afsonalardagi mifonimlar va ularning qiyosiy tadqiqi	28
Latifova M.Y., Asadov T.H.	O'tkir Hoshimov asarlaridagi -day/dek affiksli turg'un va erkin o'xshatishlar tadqiqi	32
Jo'raeva L.J.	Navoiy asarlaridagi xalq-urug' nomlarining lingvokulturologik tadqiqi	36
Ganiyeva M.	Functional aspects of translation of internet neologisms in english and uzbek	40
Faleeva A.V.	Socio-cultural and territorial features of variations in the component composition of english spoken expressions	44
Azimova A.O'.	Toshpo'lat Ahmad she'riyatidagi milliylikni ifodalovchi til va nutq birliklari haqida	49
Asadov T.H., Saidova X.F.	O'zbek lug'at qatlamidagi neologik shaxs otlari va ularning tarkibiy-mazmuniy tuzilish	54
Turdimurodov S.E.	Fe'l evfemik birliklarning til va nutqdagi o'rni	59
Soatova M.S.	Harbiy diskursning o'ziga xos xususiyatlari	64
Shamsiddinova S.B.	"Gilgamish" eposidagi to'fon qissasi hayot va o'lim ramzi sifatida	70
Ruziyeva N.X.	Nutqiy muloqotda xushmuomalalik, evfimizm va feysning o'rni	74
Jo'rayeva N.	Evfemizmlar o'zbek ayollari nutqi misolida	79
Bafoyeva N.A.	Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanida shaxs nomlari tarkibida qo'llangan qo'shimchalar tahlili	83

ABDULLA QODIRIYNING "O'TKAN KUNLAR" ROMANIDA SHAXS NOMLARI TARKIBIDA QO'LLANGAN QO'SHIMCHALAR TAHLILI

Bafoyeva Nigora Azimovna,

Buxoro davlat pedagogika instituti o'qituvchisi,

BuxDU mustaqil izlanuvchisi

bafoyevanigora@buxdpi.uz

Annotatsiya. Mazkur maqolada indikatorlar ishtirokida shakllangan nomlardan Abdulla Qodiriy o'zining «O'tkan kunlar» romanida ham o'rinli foydalanganligi va antroponimik indikatorlarning uslubiy-semantik xususiyatlari ilmiy tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: antroponim, antroponimik indikatorlar, nom, Abdulla Qodiriy, «O'tkan kunlar», uslubiyat, antropoindikator turlari.

АНАЛИЗ СУФФИКСОВ ЛИЧНЫХ ИМЕН В РОМАНЕ АБДУЛЛЫ КАДИРИ “МИНУВШИЕ ДНИ”

Аннотация. В данной статье научно анализируются уместное употребление Абдуллой Кадири имён, образованных при участии показателей, в его романе «Минувшие дни» и стилистико-семантические особенности антропонимических показателей.

Ключевые слова: антропоним, антропонимические показатели, имя, Абдулла Кадыри, «Минувшие дни», рост, типы антропоиндикаторов.

ANALYSIS OF SUFFIXES USED IN PERSONAL NAMES IN ABDULLA QADIRI'S NOVEL “BYGONE DAYS”

Abstract. In this article, the appropriate use of nouns formed with the participation of indicators in Abdulla Qadiri's novel "Past Days" and the stylistic-semantic features of anthroponymic indicators are scientifically analyzed.

Keywords: anthroponym, anthroponymic indicators, name, Abdulla Kadiri, "Bygone Days", growth, types of anthroponymic indicators.

O'zbek tiliga "Davlat tili" maqomining berilishidan maqsad – respublikamiz hayotida o'zbek tilining ijtimoiy mavqeini tiklash, uning qo'llanish doirasini yanada kengaytirish va uni o'rganishni izchillik bilan yo'lga qo'yishdan iborat. Ma'lumki, dunyo tamaddunida milliy taraqqiyot, milliy ong, milliy tafakkur, milliy mentalitet, milliy nom va shaxs munosabati – har bir xalqning ona tilisi mavqeyi va nufuzi rivoj topishida ko'zga yaqqol tashlanadi. Xususan, "Yangi O'zbekiston taraqqiyotining bugungi yangi bosqichi – milliy yuksalish davri talablaridan kelib chiqib, ona tilimizning jamiyatdagi nufuzini oshirish bo'yicha keng ko'lamlilik ishlar amalga oshirilmoqda"[1:1].

Zero, xalqimiz til boyligini o'ziga mujassamlashtirgan va avloddan-avlodga o'tib kelayotgan yozma adabiyot tilini chuqur o'rganish, shu asosda ma'lum bir

so'z san'atkorining so'z qo'llash uslubini, mahoratini izchil dadqiq qilish orqali bu maqsadga erishish mumkin bo'ladi.

Badiiy adabiyotda til juda kata rol o'ynaydi. Badiiy asarda tilning hal qiluvchi rol o'ynashi hamda asar tilining go'zal va sarmazmun bo'lishi lozimligi to'g'risida o'zbek yozuvchilari Hamza Hakimzoda Niyoziy, Sadridin Ayniy, Abdulla Qodiriy, Oybek, G'fur G'ulom, Abdulla Qahhor, Hamid Olimjon va boshqa yirik so'z ustalari qimmatli fikrlar bildirganlar.

Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" asari onomastikasi salmog'ini tahlil etar ekanmiz, asarda mavjud onomastik birliklarning o'ziga xos semantik-uslubiy, nominativ va konnotativ xususiyatlari, shaxs nomlari tarkibidagi indikatorlarning o'rni, mavjud toponimlar qatlami va ularning "O'tkan kunlar" asari tarkibidagi o'rni o'ziga xos alohida vazifaga ega ekanligini ushbu ishimizda ma'lum ma'noda yoritishga harakat qildik.

Ismlarda jamiyatning madaniyati va ijtimoiy hayoti aks ergan bo'ladi. Ismlar ma'lum bir shaxsning avlodi, uning jamiyatda tutgan o'rni haqida ham xabar beradi. Insoniyat paydo bo'libdiki, uning ismi ham mavjud. Ismsiz inson yo'q. Ismlar jamiyatda muhim ma'noviy va siyosiy ahamiyatga ham ega. Ular qanday

shaklda bo'lmasin, kishilarni alohida shaxs, individ sifatida atashga xizmat qiladi. Har bir ism ma'lum bir sabablarga ko'ra paydo bo'ladi. U ommabop yoki kam qo'llanuvchi bo'lishi mumkin. Har bir nom o'z tarixi "dunyoga kelishi" va "yashash joyi" ga ega.

Antroponimlar tizimini tilshunoslikda til doirasida ilmiy o'rganish va tahlil qilish, ularning leksikografiyada ifodalanishi, turlar bo'yicha tizimga solish, tasnif qilish, turli tabiatli tillardagi antroponimlarni chog'ishtirish orqali o'ziga xos va o'xshash jihatlarni aniqlash zarur masalalar sirasiga kiradi. Mazkur masalalarni tadqiq etish antroponimlarning o'xshash va farqli jihatlarni ko'rsatishda, tilga bo'lgan e'tibor yanada kuchaytirilayotgan bir davrda madaniyatlararo muloqotdagi ayrim to'siqlarni bartaraf etishda hamda tillarni o'qitish va o'rganishda o'rinli xizmat qiladi. Asosan, badiiy asar tili, onomastik birliklar orqali ta'sir etish masalalari o'z ilmiy yechimlarini hali hamon kutmoqda. Bizning tadqiqodimiz obyekti hisoblangan Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romasi onomastikasi bu o'rinda diqqatga sazovor manba. Chunki muallif har bir qahramoniga shunchaki nom tanlamagan.

Antroponimlarning vujudga kelishida antroponimik indikatorlar muhim ahamiyat kasb etadi. Indikatorlar (lotincha: «ko'rsatgich») antroponimlar tizimida alohida bir guruhni tashkil etadi. Bu xususan prof. Z.Do'simovning maqolasi [2:34] hamda I.Xudoynazarovning nomzodlik dissertatsiyalarida atroflicha ma'lumot berilgan [2: 20-21]. Ular kishi ismlari tarkibida kelib uni biror jihatdan xarakterlab, ma'no ifodalaydi. Antroponimlarda indikatorlik vazifasini turli affiksoid va umumlashtiruvchi tavsifiy so'zlar bajaradi. Masalan, qul, bek, oy, jon, gul, beka, niso, xon kabilar.

Antroponimik indikatorning ichki va tashqi kabi ko'rinishlari mavjudligi qator tadqiqotlarda sharhlangan [3:23]. Ichki indikatorlar deganda, antroponim o'zining antroponim ekanligini o'z-o'zidan ko'rsatib turishi nazarda tutiladi. Chunonchi, yozuvda antroponimlarning bosh harf bilan yozilishi, antroponimlarning ma'lum bir qurshovlarda uchrashi (Otabek keldi), nutqiy qurshovlarda o'zining ma'nosiga ko'ra antroponimlarning qanday ichki guruhlarga xos ekanligini ko'rsatib turishi (Kumush, Xushro'y-ayollar ismi). Tashqi indikatorlar turli xil qo'shimcha affiksoid va ma'no umumlashgan so'zlar bo'lib, ular ko'pincha antroponimlar bilan birika oladi.

Indikatorlarning deyarli barchasi konnotativ ma'noga ega. Bunday ma'no ayrim so'z va affiksoidlarning tarkibida joylashgan bo'lib, o'zi birikib kelayotgan ismga turli xil qo'shimcha ma'nolarni kiritishga xizmat qiladi.

Bu kabi qo'shimcha ma'nolar sirasiga kichraytirish, sevish, erkalash, hurmat, iltifot, mehribonlik, yaqinlik kabi qator ijobiy baho hamda kamsitish, masxaralash, past nazar bilan qarash kabi salbiy baho ma'nolarini kiritish mumkin. Bu haqida Ya.Gremm yozadi «Erkalatish formalari faqatgina kamchilik ma'nosini emas, balki iltifot, mehribonchilik, erkalatish ma'nolarini ham ifodalaydi. Shuning uchun ham biz kichraytirish formalarni ulug', muqaddas, hatto dahshatli predmetlarga ham ularga yaqinlashish, uning muruvvatini, iltifotini qozonish uchun qo'shamiz» [4:41].

«O'tgan kunlar» romanida antroponimik indikatorlarning quyidagi ko'rinishlarini uchratish mumkin:

1. Ayol ismiga xos antropoindikator.

– bibi (yuqori sinf, aslzodalar avlodiga mansub qiz, ayol; mo'tabar, baland martabali ayol): Kumushbibi, Oltinbibi, Oyshabibi, Xonimbibi, Xushro'ybibi. Masalan, Xushro'ybibi Zaynabning egachisidir. Kumushbibidan vakolat olish ham juda qiyin bo'ldi. Oyshabibi qizig'a ma'nolik qilib bir qarab oldi: – Bolam, axir ikki og'iz gap eshit-chi oldin! — dedi.

– bonu (shohlar, sultonlar avlodiga mansub ayol; aslzoda ayol):

Mohinabonu. Masalan, O'zbek oyimning ko'ngil tortar qo'shnilaridan Karima otin, Sharofat chevar va Mahinabonular ham yasanib-tusanib.

– gul (guldek ko'rkam, go'zal; zebo): Anorgul. Masalan, Anorgulning qo'lidag'i dutor «O'rtoqlar» kuyini tanlarga larza berib, tarona qildi.

– oyim (oliy nasab avlodga mansub qiz, ayol): Oftoboyim, Roziyaoyim. Masalan,

– Xush kelibsiz, — dedi Oftoboyim...

2. Erkaklar ismiga xos antropoindikator:

– boy (asli boylar, badavlatlar avlodiga mansublik; boy-badavlat, hukmron janob): Sariboy. Masalan, Albatta yodingizda bo'lsa kerak, hov, biz Sariboyning do'konida choy ichishib o'lturg'an edik-ku, yodingizga tushdimi?

– mirza (ziyoli, qalam ahli; kotib, sarkotib, munshiy): Mirzakarim. Masalan, — Bu kishi otangizning yaqin do'stalaridan Mirzakarim kutidor.

– nor 1) xol, qizil xol; 2) bir o'rkachli erkak tuya — qudratli, baquvvat; 3) o't, olov, alanga): Normuhammad. Masalan, Normuhammad qushbegiga yordamga yetib kelish uchun chopar yugurtirdi.

– oxund (turkiycha: og'a, janob; forsha: xudovand, janob, xudojo'y; ism tarkibida: o'qimishli, iltim kishi): Solihbek oxund. Masalan, Biz Toshkand ulamo va ashrofidin domla Solihbek oxund, mulla Yusufbek hoji, sarkardalardin Qosim va Niyoz qushbegilar, Karimqul va Muhammadrajab qo'rboshi ham Qambar sharbatdordlar bir orag'a o'turishib voqi'an Musulmonqulning zulm va taaddasi Xo'qand fuqarosi va ayni zamonda bo'lak shahar va qishloq, kent aholisi ustiga ham bag'oyat oshib borg'anlig'ini muzokara va mukolama qilishdiq.

– qul (xizmatchi, g'ulom, qul; itoatgo'y, tobe; sig'inuvchi): Karimqul, Musulmonqul kabi. Masalan, Musulmonqul qo'shinning boshida bo'ladi...

Bugungi kunda qul so'zi o'zining dastlabki ma'nosida qo'llanilmay, balki erkalash suyish ma'nolarida, shuningdek, turdosh otlarni atoqli otlarga aylantirishga ham xizmat qiladi.

– bek 1) hukmdor, hokim, boshliq; o'tmishda maxsus mansablardan birining nomi; 2) –bek/berk ma'nrsida mustahkam, himoya qilingan, kuchli, qudratli): Azizbek, Yodgorbek, Komilbek, Nusratbek, Otabek, Yusufbek kabi. Masalan, Azizbek qushbeganinggapi ikki qila olmadi.

«O'tkan kunlar» asaridagi Otabek antroponimi tarixan ikki qismdan iborat bo'lgan: Ota va bek. Lekin vaqt o'tishi bilan bek «ota» o'zagi bilan to'liq qo'shilib ketgan. Shuning uchun qator nomlarda ajratilishi mumkin bo'lgan bek bo'lagi (Nusrat/bek, Komil/bek, Yodgor/bek, Aziz/bek, Yusuf/bek), Otabek antroponimida ajratilmaydi.

– jon (ruh, tiriklik, hayot): Ahmadjon, Qayumjon kabi. Masalan, Manglayim sho'rlik ekan, bolam, Saodatning Qayumjon otliq bir akasi bor edi, yoshi yettiga chiqib, otasi rahmatlik endigina to'y qilaman deb turg'anda, qizamiq degan bir

falakat kasal bilan og'rib dunyodan o'tdi, buning ustiga Saodatning otasi ham marhum bo'lib bizlarni ora yo'lda qoldirib ketdi.

– xon (hukmdor, boshliq, podshoh): SHERALIXON, Murodxon, Muhammadxon, O'rmonxon kabi. Masalan, Musulmonqul o'z g'arazi yo'lida orada yo'q nizolarni qo'zg'ab, kuyavi SHERALIXONNI o'ldirdi, gunohsiz Murodxonni shahid etdi, qo'y kabi yovvosh Toshkand hokimi Salimsoqbekni o'ldirib, o'rniga Azizbekdek zolimni belguladi va o'zini mingboshi deb e'lon qilib, aqlsiz bir go'dakni (Xudoyorni) xon ko'tarib el yelkasiga mindi.

3. Ayol va erkaklar ismlariga qo'shilishiga ko'ra betaraf bo'lgan antropoindikatorlar.

Bularga –jon, –xon, –bek affiksoidlarini kiritish mumkin. Bu indikatorlar o'rni bilan har ikkala jins vakillari nomlariga qo'shiladi. Ammo asarda faqat –bek indikator uchraydi.

–bek affiksoidi ham yuqoridagi xususiyatlarga ega. Asar antropoindikatorlarini tahlil etish davomida ayol ismiga qo'shilish holatlarini ham kuzatdik.

“O'tgan kunlar” asaridagi Otabek antroponimi tarixan ikki qismdan iborat bo'lgan: Ota va bek. Lekin vaqt o'tishi bilan bek “ota” o'zagi bilan to'liq qo'shilib ketgan. Shuning uchun qator nomlarda ajratilishi mumkin bo'lgan bek bo'lagi (Nusrat/bek, Komil/bek, Yodgor/bek, Aziz/bek, Yusuf/bek), Otabek antroponimida ajratilmaydi.

Bu kabi antropoindikatorlar ayollar ismida ham mavjud: Sorabek, Xushro'ybek. Masalan, *O'n oltinchi kun mehmon oyog'i tovsillanib, O'zbek oyim Sorabek oyimga o'zlarining borishlaridan xabar yubordi va Hasanliga aravani qo'shmoqqa buyurdi.*

Bu o'rinda ham Sorabek antroponimi ajralmaydi, ammo quyidagi gapda Xushro'yning bekka qiyoslangani yaqqol sezilib turadi:

Nusratbek bo'lsa ko'chaga chiqq'anda beklik da'vosini qilib, uyiga kirganda Xushro'ybekka mute'.

Ba'zi o'rinlarda asosga bir necha antropoindikator qo'shilish holatlari ham kuzatiladi. Bu indikatorlar – affiks va –sufiks holatidagi indikatorlardir. Ular ayol va erkaklar ismida ham qo'shilish hollarini kuzatdik. Yuqorida tahlil qilganimizdek, bu indikatorlar qahramonlar “men”nini ruhuyatini ochib berishga xizmat qilgan.

— *Ancha turdik aylanay, buv Zaynab, — dedi Oftob oyim, — endi navbat sizlarning borishlaringizg'a qoldi.*

— *Zaynabnisa yaxshi ko'rgan tomoqni qilingiz, — dedi Kumush.*

Zaynabka qarab: «Bolam Zaynab otin! Sizdan hali yoshlik g'ururi ketmagan, lekin manim bolam bo'lg'an-lig'ingizni siz ham unutmang!»

Ba'zi misollarni quyidagicha ko'rsatish mumkin:

Kumush → oy, xonim, nisa, bibi.

migza → Karim → qul, bek, boy.

buv → Zaynab → nisa, otin.

Mohira → bonu, oyim.

Buv → O'tob → oyim

O'zbekcha ismlar familiya bilan ishlatilganda "o'g'li", "qizi" so'z formallari bilan birga keladi. Ota ismlariga Kumushbibi binti Mirzakarim Marg'inoniy, Otabek Yusufbek hoji o'g'li, Muhammadrahim Yo'ldosh o'g'li kabilar misol bo'ladi.

Kumushbibi binti Mirzakarimboyga-zavji toshkandlik Otabek Yusufbek hoji o'g'lidan.

Domlaning: "Sizkim, Kumushbibi Mirzakarim qizi, o'zingizni toshkandlik, musulmon Otabek Yusufbek hoji o'g'liga bag'ishlamoq vakolatini amakingiz Muhammadrahim Yo'ldosh o'g'liga topshirdingizmi?"- degan so'rog'i olti, etti qaytarilgandan keyin, shunda ham yangalar qistog'i ostida arang uning rizolig'i olindi.

Ushbu misollarda "o'g'li", "qizi" so'z formallarining qo'llanishi ismlarda milliylik xususiyatini yaqqol aks ettirib turibdi.

Antroponimik tadqiqodlarda ruscha familiyalar esa -ev, -eva, -ov, -ovna forma yasovchilari bilan hosil qilinishi. Ota ismining yaqin kunlarga kishi ismi bilan birgalikda qo'llanganligi va keyinchalik rus tili ta'sirida ota ismi ham kishi ismi bilan mustaqil ishlatilishi uchray boshlaganligi ta'kidlab o'tilgan.

Sanalganlardan oyim, qul, oxund kabilar hozirgi kun nuqtai nazaridan keng iste'moldan chiqayotganligi sezilmoqda.

Xulosa o'rinda shuni aytish mumkinki, o'zbek antroponimiyasida turli indikatorlar o'tmish davrlardan beri keng qo'llanib kelinmoqda. Indikatorlar ishtirokida shakllangan nomlardan Abdulla Qodiriy o'zining «O'tkan kunlar» romanida ham o'rinni foydalangan. Bu tipdagi antroponimlar asar g'oyasini ochib berish hamda davr ruhini tasvirlashda o'ziga xos vosita sanaladi.

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 -yil 4- oktyabrda PQ-4479-sonli "O'zbekiston Respublikasining "Davlat tili haqida"gi qonuni qabul qilinganligining o'ttiz yilligini keng nishonlash to'g'risida"gi qarori // "Ma'rifat" gazetasi. – Toshkent, 2019 yil 5 oktyabr. – №77.
2. Do'simov Z. Toponimik indikatorlar//O'zbek tili va adabiyoti, 1972, 5-son.
3. Xudoynazarov I.I. Antroponimlarning til tizimidagi o'rni va ularning semantik- uslubiy xususiyatlari (Ergash Jumanbulbul dostonlari asosida). Filol.fanl.nomz.diss... –T.: 1998. –B.43-45.
4. Begmatov E., Uluqov N. O'zbek onomastikasi terminlarining izohli lug'ati. – Namangan, 2006. –B.16.
5. Qo'ng'urov R. Onomastika va uning predmeti// O'zbek tilining grammatik qurilishi va dialektologiyasi masalalari. To'plam. –Samarqand, 1972. – B.41-48.
6. Abdulla Qodiriyning «O'tgan kunlar» romani. «Adabiy barqaror asarlar turkumi», – T., 2019.
7. Қиличев Э. Ўзбек тили ономастикаси. Ўқув қўлланма. —Т., 2004. —60 б.
7. Bafoyeva N. Translation difficulties of abdulla kahhar 's essay "thief" into english //Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal. – 2023. – T. 4. – №. 05. – C. 60-63.
8. Bakhronovna G. R. The Paradigmatic Relationship of the Tree as Well as Water and Fire in Folklore //Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture. – 2023. – T. 4. – №. 5. – C. 237-242.
9. Jiyanqulovna J. L. Til, millat va madaniyat munosabati //The theory of recent scientific research in the field of pedagogy. – 2022. – T. 1. – №. 4. – C. 39-43.
10. Saidova R. A. Semiotic square and binary opposition //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 2. – C. 201-205.